

Se zvláštním důrazem rozebírá příčiny, proč se má dnes polská sociologie zabývat problematikou národa, a píše: „Národ, patriotismus, polskost — pojmy, které bývají často uváděny jako konečné argumenty, a to jak pro cíle nejvznešenější, tak pro cíle nejtriviálnější — nebyly už dlouho předmětem věčné sociologické analýzy. Právě dnes, v okamžiku, kdy na světové politické scéně sílí tlak státu, který rozhodně navazuje — zejména při výchově mladé generace — na celou národní historickou tradici včetně toho, že združuje roli vojenského faktoru v jejím rámci (má na mysli NSR — J. S.), vyžadují otázky národa, patriotismu a polskosti řady jednoznačných sociologických řešení.“ Podle Moliňského by sociologie měla odpovědět hlavně na tyto otázky: jaké národní a historické sebevědomí má a o jaké tradiční i soudobé kulturní hodnoty se opírá polská společnost na prahu druhého tisíciletí své existence a jak se v soudobé polské společnosti slévá vlastenecké uvědomění s uvědoměním socialistickým. Vzorům zpracování těchto otázek by podle Moliňského měla být starší práce J. Chałasińskiego, nazvaná *Polsko-německý antagonismus v tovární osadě „Kopalnia“ v Dolním Slezsku*.

Druhým problémem, kterému se má soudobá polská sociologie věnovat, je problém generace. Podle Moliňského je třeba hledat odpovědi na tyto otázky: „Jak vypadá problematika generací v Polsku 1967? Může poslední desetiletí sloužit jako symbol té generace mládeže, která dnes končí studium na vysokých školách, pracuje v průmyslových závodech nebo na vesnici? Dochází k mezivrstvové a meziregionální integraci pracující a studující mládeže v mladou generaci lidového Polska? Jaké životní normy a vzory nabízí společnost mládeži, která o sobě začíná reflexivně přemýšlet v kategoriích času — v kategoriích individuální budoucnosti a budoucnosti země? Které z těchto nabízených hodnot jsou přijímány plně, které částečně, které z nich jsou odmítány a proč? Jak se projevuje v kolektivním vědomí celé generace problém odpovědnosti za osudy země vůči celému národu a vůči generacím budoucím? Klasickým dílem polské sociologie v této oblasti, které by opět mělo sloužit za vzor soudobému zpracování, je podle Moliňského kniha *Mladá generace rolníků* od J. Chałasińskiego z roku 1938. Ta je založena především na sebraných memoárech a biografiích, kteroužto metodu — jak jsme už viděli — pokládá Moliński i v současnosti za nejvýznamnější. V této souvislosti Moliński ještě vytýká polským sociologům, že se sice zabývají mládeží, nikoli však jako generací, tj. ve všech jejích aspektech, nýbrž pouze její subkulturou, což považuje za nedostatečné.

V naší stručné informaci jsme se snažili zachytit klíčové problémy, o nichž se zatím v diskusí o polské sociologii hovořilo. Protože je pravděpodobné, že výměna názorů bude ještě pokračovat, nechceme se zatím pokoušet o její hodnocení. Přesto se však domníváme, že už nyní je zřejmé, že z uve-

dené diskuse plyne pro československou sociologii v současné etapě jejího vývoje ne jedno významné poučení. Jan Sedláček

IV. mezinárodní zasedání Korčulanské letní školy

Z iniciativy redakčního kruhu jugoslávské internacionální filosofické revue PRAXIS sešla se opět po několikaleté přestávce Letní filosofická škola v Korčule, aby pokračovala ve velmi potřebném a užitečném mezinárodním dialogu marxistů a progresivních filosofů a sociologů humanitního ražení. Ve dnech 16.—26. srpna 1967 proběhla řada přednášek, symposií a diskusí, věnovaných základnímu aktuálnímu tématu „Tvorba a zvěcnění“ i řadě tematických okruhů dílčích, za účasti více než sta filosofů a sociologů nejen z Jugoslávie, ale i z řady evropských zemí (Anglie, Francie, Belgie, Holandska, Maďarska, Rakouska, Itálie, Československa) a USA. Ze známých teoretiků se na programu podíleli např. N. Birnbaum, S. M. Eames, A. S. Kaufman a W. A. Levi z USA, L. Goldman, S. Mallet a S. Jonas z Francie, A. Künzli ze Švýcarska, E. Mandel z Belgie, T. Tucker z Anglie, R. Berlinger z Holandska, G. Semerari z Itálie, A. Heller z Maďarska, a z Jugoslávie mj. R. Supek, G. Petrović, L. Tadić, V. Korać, M. Marković, V. Milić, P. Vranický, V. Sutlić, M. Kangrga, S. Stojanović, I. Babić, D. Grlić, D. Pirjevec, V. Filipović, M. Caldaro, M. Životić, D. Šušnjić atd. Československo zde aktivně zastupovali J. Strinka z Bratislavy a J. Fibich z Prahy. Celé jednání se koncentrovalo zhruba kolem pěti tematických okruhů, kterých si nyní povšimneme zevrubněji (aniž bychom zcela přesně dodržovali posloupnost jednotlivých příspěvků).

1. Tvorba a zvěcnění

V řadě přednášek i diskusních příspěvků dotýkajících se této problematiky se stále vyhraněvalo několik základních prostředků a překážek svobodné lidské tvorby (zejména umělecké a vědecké), proti nimž se obracelo ostří jejich kritiky. K hlavním formám tvůrčí osobnosti nepřátelského zvěcnění podmínek, nástrojů i potenci lidské tvorby zde byly zejména počítány: jednostranně striktní technizace, institucionalizace, byrokratizace, fetišizace, tlak masového konzumu a masových komunikací. Svobodná tvorba byla naproti tomu obhajována jako základní smysl humanitního vývoje a nezadatelný cíl autentického Marxova socialismu. Z jednotlivých příspěvků a názorů uvedu jen fragmentárně některé nejzávažnější a nejzajímavější. R. Supek ve svém úvodním slově poukázal na určitou krizi vize budoucnosti v procesu vývoje industriální společnosti, na polaritu mezi zvěcnováním lidských vztahů a hodnot a útekem do soukromí, a na negativní vlivy monopolu komunikačních prostředků a dogmatické atmosféry na možnosti tvorby. Naproti tomu různé formy dialogu nesporně obohacují lidskou individualitu. Filosof D. Grlić v přednášce na téma *Kreace a akce* poukázal spekulativně vyhrcoval tento zvo-

lený protiklad individuální tvorby a kolektivní akce do řady antinomií (a la polyvalentnost $\times$ monovalentnost, polyformita $\times$ uniformita, pluralismus $\times$ monismus) a akci zatláčoval jen do extrémní polohy něčeho negativního a ochromujícího možnosti další tvorby. Přitom však správně zdůrazňoval, že boj za samostatnost nemůže mít povahu nesamostatné akce a boj proti konzervatismu a byrokratismu nemůže být veden konzervativními a byrokratickými prostředky. Sociolog V. Milíč v diskusi k přednášce poukázal, že kreace i akce představují z marxistického hlediska různé druhy činnosti, jež lze hodnotit buď podle transformativní účinnosti nebo uspokojování skupinových interesů. R. Supek spatřoval jejich základní odlišnost v tom, že akce sleduje změnu předmětného prostředí, kdežto kreace má pouze komunikativní smysl. M. Kangrga ve své přednášce usiloval o filosofickou exegezi Marxova pojetí „zvěcnění“, aniž však dostatečně precizoval jeho odlišnost od „odcizení“. V. Sutlík ve své přednášce nazvané *Tvorba a zvěcnění* postavil problematiku rovněž ostře dichotomicky „za svobodu tvorby proti byrokracii“ a „za svobodu člověka proti organizaci“. Od hegelovsko-lukaczovského protikladu „intimity a pozitivivity“ přešel k rozboru z hlediska marxistické filosofie práce, podle níž práce je substancí člověka a nikoli člověk pouhou funkcí práce. S tím, jak dělnická třída přestává hrát úlohu negátora daného světa, zaniká (podle něho) vlastně dialektika v původním marxistickém smyslu. Svobodná práce představuje svobodnou hru přírodních sil v člověku a svobodný rozvoj lidských schopností. Podle Marcuseova *Programu pro neexistující socialistickou stranu* není smyslem socialismu více vyrábět a zvyšovat produktivitu práce, ale rozvíjet nové výrobní vztahy mezi lidmi a využívat volného času pro rozvoj tvorby a lidské osobnosti. Americký sociolog německého původu N. Birnbaum v přednášce *Zvěcnění jako objekt sociologické analýzy* nepřekročil rovněž hranice zcela obecných úvah o různých významech zvěcnění a konstatoval, že chybí konkrétní výzkumy problému. Upozornil však na opomíjený fakt, že zvěcnění není pouze objektem, ale i překážkou sociologických výzkumů. Tak například nedostatečná pozornost věnovaná sociální totalitě na Západě vede ke konstruování abstraktních pojmů společnosti. A na druhé straně v třídních analýzách marxistů vystupují třídy jako vnější zpředmětnělé objekty zbavené osobních, psychologických a individuálních vlastností lidí. Proti prakticistickým tendencím rozvíjet i v socialismu sociologii — podobně jako na Západě — v pouhou „administrativní vědu“, pledoval Birnbaum za humanistický pojetou sociologii, do níž by vedle historické kritiky byla zabudována i tvorba nových konkrétních utopií (futurologie). M. Marković v diskusi uvedl, že podstatou reifikace je nadvláda mrtvé práce nad živou. Ožívování humanistického myšlení vyžaduje jeho ustavičnou problematizaci, což není možné bez kritické funkce marxistické filosofie. Známy francouzský

marxista L. Goldman ve své přednášce na téma *Tvorba a zvěcnění* řekl mj., že hlavní nebezpečí dnešní masové technokratické společnosti spočívá v monopolizaci iniciativy a rozhodování na straně jedné a v permanentní tendenci k pasivitě a konformismu na straně druhé. Vývoj sociálního zvěcnění ohrožuje individuální tvorbu a vývoj a znevažuje seberealizaci člověka v nadindividuálních měřítcích. Na místo fyzického násilí nastupuje intelektuální nátlak směrem k pasivitě. Goldman přitom kritizoval z pozic humanistního marxismu řadu jednostranně strukturalistických názorů L. Althussera, obsažených v jeho posledních knihách *Pour Marx* a *Lire le Capital*, snižujících úlohu subjektu v životě společnosti a přeceňujících význam objektivních nadhistorických strukturalních faktorů. G. Petrovič se ve své přednášce obíral filosofickými otázkami smyslu a možnosti tvorby, v níž spatřoval podstatu člověka. Proti Spinozově koncepci „božství“, tvořícího něco z ničeho, definoval tvorbu jako lidskou činnost, jež vytváří kvalitativně nové hodnoty z daného. Obšírně se zabýval vznikem a vlastnostmi nového, přičemž v tvorbě spatřoval protiklad a přesah nejen práce, ale i stávajících sociálních institucí. Náš slovenský filosof J. Strínka hovořil ve své přednášce o protikladu věčně živé, otevřené a podnětující ideje socialismu a její petrifikované inkarnace v uzavřeném systému konkrétních socialistických institucí. Ideu socialismu nelze podle něho redukovat na pouhý technický projekt, jenž sám sebe svou postupnou a detailní realizací ruší, ale třeba v ní vidět též ustavičně se regenerující touhu a inspiraci lidstva, usilující o stále nové, humánnější a svobodnější formy seberealizace lidské aktivity. Vyhlašování určitých, zejména mocenských institucí za definitivní realizaci socialistických idejí přináší naopak jejich umrtvení a zneskutečnění.

2. Kulturní tvorba a společenská organizace

Tento dílčí tematický okruh se nejvíce překrýval a prolínal s předcházející ústřední problematikou, takže zde na doplnění uvedu ještě jen několik poznámek. Francouzský sociolog S. Jonas se ve svém příspěvku dotýkal rozkladu evropské civilizace, jež se ocitá tvář v tvář planetárním problémům a krizím. Technokracie vede k politické a kulturní pasivitě, konzumní společnost ke ztrátě masového pochopení pro kulturní hodnoty evropské civilizace a k poklesu kulturní vnímavosti. Komunisté naproti tomu usilují o koncentraci tvůrčí aktivity rozptýlené mezi lidmi. M. Caldarović upozorňoval, že ekonomický rozvoj socialismu nevede automaticky k rozvoji kulturnímu, jemuž neprospívá ani komercializace a tržní konkurence, ani byrokratická reglementace, ani vystřídání kritické fáze fází afirmativní. Tento rozvoj není možný bez osvobození kulturní tvořivosti od diktatury ideologie a anti-humanistních sil. Podobně rumunský filosof M. Bellu poukazoval na to, že socialistická morálka není automatickým produktem ekonomických vztahů, ale výslednicí hodnotících vztahů mezi lidskými subjekty a pro-

jevem rovnováhy mezi dobrem a zlem, existujícím a žádoucím, pasivním a aktivním. D. Pirjevcev hovořil o protikladu identity a novátorství v kulturní tvorbě. Revoluční myšlení útočí proti identitě, jejíž nadvláda vytváří situaci kulturního ghetta nejen v kapitalismu, ale i v socialismu. Intelektuál na Západě má svobodu slova, avšak nemá vliv. Intelektuál v socialismu je naproti tomu vázán značným rizikem právě proto, že ještě vliv mít může. V. Milić se zabýval problémem modelů intelektuální společnosti, zejména rozbořem scholastické organizace evropské vzdělanosti a tendencemi k jejímu racionalistickému překonání. K základním předpokladům svobodné organizace kultury počítal: a) boj za princip autonomie a prostředky její existence, b) vnitřní demokraticizaci, c) odpovědnost orgánů vůči členům organizace, d) objektivní kritéria hodnocení, e) úplnou veřejnost činnosti, f) podporu originality proti prostřednosti, g) náležitou vazbu na progresivní sociální třídu. Americký literární vědec W. A. Levi poukazyval na generální kriticismus uměleckých vrstev v USA vůči všemu organizačnímu protektorství a na jejich tendenci pobuřovat jak buržoazii, tak i proletariát. V. Filipovič zdůraznil, že svoboda vědecké tvorby v socialismu se nemůže utvářet v podobě nějakých politických servisů a že nedůvěra v síly lidského rozumu otevírá cestu historickému fatalismu. Podle S. Stojanoviče musí nezbytně docházet ke konfliktům mezi hierarchickými organizacemi ovládanými principem moci a intelektuální tvorbou řídící se principy svobody a pravdy.

3. Svoboda. a plánování

Vztahy mezi svobodou a plánováním nebyly vyhrcovány do takových nesmiřitelných krajností, jako tomu bylo někdy se vztahy mezi svobodou a organizací nebo tvorbou a institucí. I zde však většina sympatií byla na straně svobody a většina kritiky směřovala na adresu extrémních deformací a jednostrannosti plánování a řízení. M. Markovič upozorňoval, že plánování bylo historicky vždy spjato se zmenšováním svobody jednotlivce a růstem byrokracie. Odtud pak vyrůstaly hlavní opoziční směry, k nimž patří: liberalismus, racionalizační hnutí a filosofický humanismus. Všechny vyúsťují v otázku, „jak přeměnit plánování v nástroj svobody“. O odpověď na tuto otázku se pokoušel americký sociolog S. M. Eames, když hovořil o hlavních prostředcích, jimiž lze humanizovat vliv tovární organizace na život jednotlivce. Počítal k nim: 1. asociaci, 2. konzultaci, 3. diskusi, 4. participaci, 5. formování perspektiv, 6. samostatné rozhodování, 7. náležité ocenění činnosti. Jiný Američan, A. S. Kaufman, považoval státní plánování v moderních industriálních společnostech za nezbytnou podmínku svobody člověka. Přitom považoval za zvláště důležité, jak je definována tato svoboda, zda byrokraticky jako identifikace s něčím, nebo humanisticky jako realizace lidských možností a práv. Holandán R. Berlinger poukazyval na to, že svoboda odvisí od struk-

tury lidského chování a lze ji považovat za akt subjektivizace člověka. Dřlo je pak provokací vůči subjektu. R. Supek upozornil na možnost různých řešení postavení člověka v řízených výrobních procesech (human relations, paternalismus, samospráva) a potřebu zkoumat cyklické oscilace mezi deterministickými a indeterministickými faktory při plánování organizačních opatření. Ve svém závěrečném vystoupení pronikavě osvětlil dialektiku svobody, jež na jedné straně vystupuje jako svazek člověka se společností a na druhé jako možnost negování této identifikace ve jménu univerzálního rozvoje člověka. Belgičan E. Mandel se ve svých úvahách o svobodě a plánování v kapitalismu často pohyboval na úrovni socialistické propagandy z 50. let a bylo s podivem, že mu to celkem prošlo. V. Korač ve své přednášce *Možnosti svobody v současném světě* hovořil mj. o nutnosti radikálně kritického postoje ke stávajícím institucím a ideologickým dogmatům, jež mají namnoze studijní dimenze. Společnost všeobecného blahobytu se ukazuje neschopnou řešit fundamentální otázky lidské existence a socialistická byrokracie odkrývá ekonomii 150 let po jejím vzniku. Hlavním problémem svobody je nikoliv sociální a třídní, ale individuální svoboda, kterou nemůže zajistit ani pouhá politická emancipace, ani kulturní konfekce, byrokratický perfekcionismus či militantní optimismus. Marxovy myšlenky v socialistických zemích je třeba rozvíjet nikoliv apologetikou stávajícího, ale jeho kritikou.

4. Byrokracie, technokracie a osobní svoboda

Při pohledu na tuto dílčí problematiku, podobně jako na poslední tematický okruh otázek dělnického hnutí a samosprávy, se relativně nejvíce uplatnila hlediska sociologická a politologická. Také zde však dominovala základní dialektická polarizace problémů do určitých protikladů a rozporů, jež představují dynamizující faktory dalšího vývoje. V této oblasti byla nejpřínosnější přednáška L. Tadiće *Byrokracie jako zvěčněná organizace*, v níž autor osvětlil řadu rozporných rysů růstu byrokracie. Patří k nim mj. rozpor mezi mechanizací politiky a růstem hierarchických struktur na straně jedné a demokratickým rozhodováním na straně druhé, mezi pauperizací ducha a rutinizací odborných znalostí, jakož i mezi tendencí ke stupňování administrativy a k prohlubování samosprávy. Byrokracie v politickém hnutí nastoluje zvláštní typ caesaropapismu, spjatý s principy eklesiastické hierarchie investitury, gerontokracie a meritokracie a vede k nahrazení typu národního vůdce typem demagoga, kunktátora a politikáře, což se projevilo zvláště ve stalinismu. Jedinou alternativu vůči nešvarům byrokracie představuje racionální demokratická organizace prostoupená samosprávou. Některými problémy samosprávy za socialismu se obíral ve své přednášce S. Stojanovič. K hlavním typům organizace soudobé moderní společnosti počítal nejen kapitalismus a socialismus, ale i (byrokraticky) etatismus, od něhož se skutečný socialismus odlišuje především